

BOGUSŁAW RABA

FRANCISZKANIZM W TWÓRCZOŚCI KOMPOZYTORSKIEJ
CHARLES'A TOURNEMIRE'A

FRANCISCANISM IN THE MUSIC OF CHARLES TOURNEMIRE

Abstract. On the basis of source research on one of the most important, still undiscovered composers of French music modernism – Charles Tournemire, the author describes the Franciscan topos in his work. In the general perspective of the fascination with the figure of the Saint from Assisi, intensified especially in the art and music of the turn of the 19th and 20th centuries, Tournemire's Franciscanism appears as one of the main inspirations in the art and worldview of the author of *L'orgue mystique* and his great successor – Olivier Messiaen. The article is a part of a research project analyzing the relationship between ideological inspirations, the semantic layer and aesthetics of Tournemire's works, as a contribution to first monograph of his music.

Key words: Franciscanism; Ch. Tournemire; modernism; organ; sacral music.

1. FRANCISZKANIZM A MODERNIZM

Franciszkanizm, będąc jednocześnie ruchem religijnym, postawą życia chrześcijańskiego, światopoglądem, a także nurtem literackim¹, oddziaływał również na twórczość muzyczną. Nigdy niegasnąca ogólnoeuropejska fascynacja Asyckim Ascetą przybrała na sile w drugiej poł. XIX wieku, stając się nawet pod koniec stulecia i w pierwszych dekadach XX wieku swoistą modą. Burzliwe konflikty ideologiczne i pochodne wobec nich ścierające się nurty modernizmu inspirowały się

Dr hab. BOGUSŁAW RABA – Instytut Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego; adres do korespondencji – e-mail: boguslaw.raba@uwr.edu.pl

Prof. BOGUSŁAW RABA – Institute of Musicology, University of Wrocław; e-mail address: boguslaw.raba@uwr.edu.pl

¹ *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 533-535.

uniwersalnym spektrum przesłania Franciszka, interpretując je zgodnie z duchem własnych postulatów. Liczne rozbieżności w jego hagiografii sprzyjały wręcz polaryzacji ówczesnej wizji przesłania Świętego. Zróżnicowanie światopoglądów, ideologii i estetyk twórczych korespondowało z wielością interpretacji jego życia i działalności².

Areną wyjątkowo ożywionych sporów ideologicznych, wzniesionych na porwo-lucyjnych zgłiszczach, była Francja³. W atmosferze traumy wywołanej skutkami Wielkiej Wojny, w nagłym poczuciu konieczności przywrócenia społeczeństwu kolektywnej pamięci oraz własnej ideowej tożsamości konstituowały się kolejne nurty odrodzenia religijnego⁴. W burzliwych czasach przewartościowań ideologicznych św. Franciszek – odnowiciel kościółka San Damiano – stał się ikoną reformy całego Kościoła. Francesco patronował rycerskiej tradycji francuskich trubadurów⁵, a zarazem był symbolem epoki humanizmu i ascetycznym ideałem radykalizmu chrześcijańskiego. Uznany został „Największym Świętym”⁶ i „Ostatnim Chrystusem”⁷. W procesie odrodzenia idei franciszkanizmu autorzy francuscy odegrali kluczową rolę: od ukazania się w 1852 roku *Les Poètes franciscains en Italie au treizième siècle* Antoine-Frédérica Ozanama aż po dzieła Paula Sabatier, francuskiego protestanta (!), na czele z jego tyleż kontrowersyjną, co wpływową i wielokrotnie wznawianą w całej Europie *Vie de Saint François d’Assise* z 1894 roku⁸. Książka ta, rozpalająca franciszkańskiego ducha modernizmu, zaprezentowała Franciszka jako *par excellence* buntownika, rewolucjonistę i wielkiego reformatora, wykraczającego w swoim uniwersalnym przesłaniu poza doktrynę katolicką⁹. Publikacja

² J. Kolbuszewski przedstawia liczne interpretacje artystyczne życia i działalności św. Franciszka w młodopolskiej prozie: J. KOLBUSZEWSKI, *Nurt franciszkański w prozie młodopolskiej*. <http://www.ifp.uni.wroc.pl/data/files/pub-6162.pdf>, s. 83-113 [dostęp: 20.06.2018].

³ S. SCHLOESSER, *Jazz Age Catholicism: Mystic Modernism in Postwar Paris, 1919-1933*, Nowy Jork 2005, s. 86.

⁴ Były to m.in.: *le renouveau spirituel* – duchowa odnowa przeprowadzona przez francuską elitę intelektualną a inspirowana ponownym odkryciem średniowiecznej mistyki flamandzkiej, następnie teologicznie podbudowany nurt poszukiwania pierwotnych źródeł chrześcijaństwa – *le ressourcement*. Por. S. BRUHN, *Messiaen’s Contemplations of Covenant and Incarnation: Musical Symbols of Faith in the Two Great Piano Cycles of the 1940s.*, Nowy Jork 2007, s. 19.

⁵ Przyjmując w młodości imię Francesco, jako rzekomo ukłon w stronę francuskiej kultury trubadurów, wskazał źródła swojego kulturowego powinowactwa.

⁶ E. TITTEL, *St. Franziskus und die Musik*, „Österreichische Musikzeitschrift” 1954, nr 9, s. 268.

⁷ A. HOLL, *Reflexionen über Franz von Assisi*, w: *Saint François d’Assise. Messiaen – Libretto, Analyse, Komente, Documentation*, Salzburger Festspiele 1992, s.112-113.

⁸ Wspomnieć należy jeszcze o monografii: H. THODE, *Franz von Assisi und die Anfaenge der Kunst der Renaissance in Italien*, Berlin 1885.

⁹ Sabatier ukazał św. Franciszka „nie tylko jako świętego, głosiciela Chrystusowej miłości, pokory i przebaczenia, ale także jako *sui generis* «buntownika» przeciwko *status quo* swojego czasu [...].

wkrótce znalazła się na indeksie ksiąg zakazanych¹⁰. Nie powstrzymało to jednak prób odczytywania na nowo przesłania Brata Mniejszego. „Franciszkańska fala” rozlała się szeroko po Europie. Francuska recepcja franciszkanizmu zaowocowała wyjątkowo licznymi i ważkimi arcydziełami muzycznymi. Głębia kulturowej i duchowej infiltracji ideami i życiem *Poverella* przyczyniła się do swoistej identyfikacji wybitnych twórców z przesłaniem Świętego, a tym samym franciszkanizm stał się niejako podskórną, niejawną ideą inspirującą estetykę, środki stylistyczne i techniczno-kompozytorskie czołowych przedstawicieli francuskiego modernizmu muzycznego.

2. MUZYCZNE REPREZENTACJE IDEI FRANCISZKANIZMU

Zainteresowanie franciszkanizmem odzwierciedla różnorodna gatunkowo twórczość muzyczna XIX i XX wieku. Dzieła kompozytorów kręgu francuskiego, w tym w szczególności F. Liszta, dają pogląd na ówczesną żywotność tego toposu. Poniżej przedstawiony został wykaz reprezentatywnych utworów nurtu:

Ferenc Liszt, *Cantique au soleil*, I. wersja na baryton, chór i orkiestrę, 1862;

Ferenc Liszt, *Deux Légendes St. François d'Assise: La Prédication aux oiseaux*, 1863;

Ferenc Liszt, *Cantique au soleil*, II. wersja na fortepian, 1882;

Charles Gounod, *Saint François d'Assise*, 1891;

Gabriel Pierné, *Saint François d'Assise*, 1912;

Charles Tournemire, *Trilogie Faust – Don Quichotte – Saint François d'Assise* op. 52, 1927;

Charles Tournemire, *Sei fioretti* op. 60, 1932;

Charles Tournemire, *Le Cantique du Soleil de Saint François d'Assise*, 1936;

Francis Poulenc, *Quatre petites prières de Saint François d'Assise*, 1948;

Charles Tournemire, *Il Poverello di Assisi*, 1939;

Olivier Messiaen, *Saint François d'Assise*, 1983.

Lisztowi patronował Franciszek „kroczący po falach” (Franciszek a Paulo), bohater drugiej *Legendy*, niemniej to właśnie ten kompozytor odegrał istotną rolę w nurcie muzycznego franciszkanizmu jako promotor religijnie inspirowanej muzyki

a także «bożego wesółka», który na przekór średniowiecznej uczoneości i ascezie głosi chwałę istnienia”. Por. E. PACZOSKA, *Franciszkanizm w literaturze Młodej Polski*, w: *Problematyka religijna w literaturze Pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań*, red. S. FITA. Lublin 1993, s. 216-221.

¹⁰ Do 1914 roku dzieło doczekało się aż 40 wydań, zanim trafiło na *Index librorum prohibitorum*, J. KOLBUSZEWSKI, *Nurt franciszkański*, s. 85.

fortepianowej romantyzmu. W jego muzyce, reprezentatywnej dla tego nurtu, łączą się cechy typowe dla estetyki francuskiej: uwydatnianie kolorystyki dzieła i klarowności formy, inklinacja ku ilustracyjności, narratywizacja¹¹. Zaowocowało to powstaniem nowego typu dzieła światopoglądowego¹² o charakterze muzycznego misterium. Znaczenie francuskiego *milieu* dla rozwoju lisztowskiego nurtu muzyki sakralnej odzwierciedlają poza powyższymi cechami i francuskimi tytułami tych utworów, etapy kształtowania się światopoglądu kompozytora¹³. Unia kapłana sztuki i zarazem duchownego katolickiego w lisztowskiej biografii stanowiła wymowny symbol radykalizmu ideowego, który miał kontynuatorów tak wśród późniejszych heroldów doktryn teozoficznych i okultystycznych (A. Skriabin), jak i twórców wiernych światopoglądowi chrześcijańskiemu (O. Messiaen). U podłoża nurtu religijno-mistycznego późnego romantyzmu, a następnie modernizmu, leżała lisztowska skrajna subiektywizacja i semantyzacja struktury muzycznej poprzez obdarzanie jej atrybutami znaczeniowości religijnej, począwszy od romantycznej programowości aż po procesy narracyjne w duchu aktów mistycznych. W swoim „inkarnacyjnym rozumieniu sztuki” Liszt ufundował koncepcję muzyki jako „dźwiękowego sakramentu”, fizycznej manifestacji łaski Bożej – teofanii¹⁴. Proces ideologizacji muzyki w duchu teologii a nawet mistyki chrześcijańskiej¹⁵, zapoczątkowany przez Liszta, doprowadził do swoistego apogeum w Messiaenowskiej teologii muzyki, a nawet do podporządkowania całej działalności artystycznej doktrynie religijnej. Jednym z czołowych reprezentantów tego nurtu, który w sposób najdobitniejszy dał wyraz nie tylko fascynacji, ale nawet swoistego utożsamienia się z postacią Umbryskiego Świętego, był Charles Tournemire.

¹¹ Por. E. HIGGINBOTTOM, *Playing about with French classical organ music*, „Journal of the Royal College of Organists” 2011, nr 5, s. 24-44.

¹² Problematyka ta stanowi temat rozprawy H. DANUSERA, *Weltanschauungsmusik*, Schliengen 2009.

¹³ „Pragnąc poświęcić się krzyżowi”, zamierzał w młodości wstąpić do paryskiego seminarium. Por. P. MERRICK, *Revolution and religion in the music of Liszt*, Cambridge 1987, s. 61. Wpływ idei społecznych i religijnych, przekazywanych przez Abbé Félicité de Lamennais, zwłaszcza saintsimonizmu, zainspirował go do słynnego eseju *De la musique religieuse* (1835), w którym postulował palingenezę, odrodzenie muzyki sakralnej. Por. N. DUFETEL, *La musique religieuse de Liszt à l'épreuve de la palingénésie de Ballanche: réforme ou régénération?*, „Revue de musicologie” 2009, nr 95, s. 359-398.

¹⁴ P. BARNES, *Franz Liszt and the Sacramental Bridge: Music as Theology of Presence*, <http://www.paulbarnes.net/pdfs/lisztsacramentalbridge.pdf>, s. 1 [dostęp: 20.06.2018].

¹⁵ Termin „mistyryzm” rozumiany był we Francji między 1920 a 1940 rokiem nieco inaczej niż u mistyków średniowiecza, często ograniczał się do poszukiwania okultystycznych fenomenów, prowadzących do egzaltacji, stąd niechęć Messiaena do stosowania terminu w odniesieniu do własnej osoby i twórczości. Por. S. BRUHN, *Messiaen's Contemplations*, s. 37.

3. CHARLES TOURNEMIRE – POMIĘDZY APOKALIPTYCZNĄ ESCHATOLOGIĄ A SERAFICKIM IDEALEM

Charles Tournemire (1870-1939) wpisywał się w wielką tradycję francuskich organistów-kompozytorów, na czele z Césarem Franckiem, którego był ostatnim uczniem, następcą na stanowisku organisty bazyliki Sainte-Clotilde w Paryżu oraz biografem¹⁶. Uznawany był za jednego z najwybitniejszych organistów-improvizatorów swoich czasów. Choć sam zwykł określać się – z niemal franciszkańską pokorą – organistą liturgicznym, to jego ambicje wykraczały poza wykonawstwo i sztukę improwizacji. Potwierdzeniem tego jest bogaty i różnorodny gatunkowo dorobek kompozytorski reprezentowany przez: utwory solowe, kameralne, symfoniczne, aż po monumentalne dzieła wokalnie-instrumentalne¹⁷. Stylistyka, osadzona silnie na tradycji sięgającej Beethovena, szkoły nowoniemieckiej i Francka, coraz silniej ewoluowała ku symbolistyczno-impresjonistycznemu językowi dźwiękowemu Debussy'ego, eksplorując zwłaszcza w dojrzałej i późnej twórczości tonalność osadzoną na polimodalności. *Generation Mystique*¹⁸, do której należał Tournemire, stworzyła modernistyczną syntezę realizmu i mistycyzmu, której jednym z naczelných orędowników w literaturze był J.-K. Huysmans (reprezentant tzw. naturalizmu mistycznego). *L'orgue mystique*, zbiór 51 oficjów mszalnych, to najdłuższy w historii cykl muzyki organowej i swoista wykładnia światopoglądu i estetyki muzycznej kompozytora: zestrojenie funkcjonalności z nieskrępowaną fantazją rozwoju formalnego, chorału gregoriańskiego i technik archaizujących z ultranowoczesną fakturą i brzmieniowością. Dzieło to stanowi bodaj najdonioślejszą odpowiedź artystyczną na rozpaczliwe wołanie Huysmansa, wybrzmiewające z katolickiej trylogii pisarza¹⁹, o nowoczesną, godną średniowiecznej – sztukę religijną.

W duchu autokreacji Liszta oraz prezentacji w swojej biografii Francka – jako *Pater Seraphicus*, zgodnie również ze światopoglądem szeregu francuskich nawróconych literatów (L. Bloy, J.-K. Huysmans), Tournemire dawał świadectwo rozumienia życia i sztuki jako swoistej celebracji krzyża. *Per aspera spera* – sentencja

¹⁶ CH. TOURNEMIRE, *César Franck*, Paryż 1931. Franck uznawany był przez Tournemire'a za postać wyjątkową, tak w aspekcie działalności artystycznej, jak i ze względu na przymioty charakteru, co znajduje odzwierciedlenie w jego panegirycznej biografii.

¹⁷ Por. J.-M. FAUQUET, *Catalogue de L'œuvre de Charles Tournemire*, Genewa 1979.

¹⁸ S. SCHLOESSER, *Jazz Age*, s. 116.

¹⁹ Nazywana „Trylogią nawrócenia” (*Trilogie de la conversion*): *En route* (W drodze) 1895, tłum. Z. Milewska, PAX, Warszawa 1960; *La Cathédrale* (Katedra) 1898, tłum. M. Masny, Gliwice 2017; *L'Oblat* (Oblat) 1901, tłum. M. Masny, Gliwice 2018.

zapisana na płycie nagrobnej kompozytora w Arcachon, odzwierciedla jego dewizę życiową. Radykalizm ideologiczny był dla niego nie tylko źródłem twórczej inspiracji, ale wyznacznikiem oceny muzyki *en bloc*, co wyraził dobitnie w swoim radykalnym duchowym credo: *muzyka, która nie odzwierciedla wiary, jest bezużyteczna*²⁰. Rzeczywistość interpretował w duchu wiary i przekładał na język sztuki. Dla kolejnych katastrof XX wieku odnajdywał wytłumaczenie i interpretacje w Piśmie Świętym oraz w przepowiedniach maryjnych z *La Salette*. „Mistyczny przełom” (1903), wynikający z zainteresowania duchowością i historią religii świata, doprowadził w końcu kompozytora do mistyki chrześcijańskiej²¹. W późnej fazie twórczości sięgał on po ton eschatologii apokaliptycznej, by ostatecznie znaleźć ukojenie we franciszkańskiej teologii afirmatywnej. W interpretacji Tournemire’a franciszkanizm przesycony został specyficznym duchem ascetycznego mistycyzmu. Pomimo tego stanowi on przeciwagę dla schyłkowości stylu późnego, reprezentowanego przez *Doloureuse Passion, Apocalypse de Saint Jean* oraz monumentalne dzieła organowe, przepełnione skrajną dysonansowością i komplikacją fakturalną (*Symphonie-choral, Symphonie sacrée*). Wydaje się, że silny wpływ na stylistykę i estetykę dzieł ostatniego okresu miały względy biograficzne: przeczucie zbliżającej się wojny, pogarszający się stan zdrowia, poczucie izolacji i niedoceny. Być może więc sposobem na pogodną akceptację rzeczywistości stała się wizja Wszechogarniającej Miłości roztaczana przez autora *Pieśni słonecznej*. Twórczość Tournemire’a ulegała stopniowej marginalizacji już za jego życia. Proces ten pogłębił się po śmierci kompozytora. Wpływ na to miało wiele czynników²². Inicjatywy artystyczno-badawcze zmieniają powoli ten stan rzeczy²³, potwierdzając wybitne znaczenie jego dzieła.

²⁰ W ortodoksji związku twórczości z doktryną chrześcijańską pokrewną postawę reprezentowali O. Messiaen i P. Claudel. Por. S. BRUHN, *Messiaen's Contemplations*, s. 34.

²¹ W 1903 roku Tournemire poślubił Alice Taylor. Dzięki niej i jej rodzinnym koligacjom (J. Peladan był jej szwagrem) uzyskał dostęp do literatury na powyższy temat. Od tego czasu komponował dzieła opatrywane przydomkiem „mystique” i coraz częściej zwrócone ku doktrynie chrześcijańskiej. Por. P. IANCO, *Charles Tournemire ou le mythe de Tristan*, Genewa 2001, s. 45-51.

²² Wśród nich m.in.: hermetyczny język dźwiękowy, nie rezygnujący – mimo modernistycznego charakteru – z preferowania monumentalnych form i ekspresji o korzeniach późnoromantycznych, katolickie inspiracje ograniczające recepcję tej twórczości m.in. w Stanach Zjednoczonych, będących wówczas „ziemią obiecaną” dla francuskich kompozytorów-organistów. Por. A. HOBBS, *Ce que l'on sait de Charles Tournemire aux États-Unis*, „L'orgue” 1989, nr 4, s. 66-89.

²³ Do najważniejszych należą: publikacja pamiętnika kompozytora (*Charles Tournemire – Eclats de memoire*, red. M.-L. Langlais, http://mllanglais.com/Tournemire_files/Eclats%20de%20Me%CC-%81moire%20Tournemire.pdf [dostęp: 20.06.2018]), międzynarodowe konferencje: Charles Tournemire's L'Orgue Mystique as Guide, Miami 2012, wraz z książką pokonferencyjną, *Mystic modern: the music, thought, and legacy of Charles Tournemire*, red. J. Donelson, S. Schloesser, Richmond 2014; *The Aesthetics and Pedagogy of Charles Tournemire: L'Orgue mystique*, Pittsburgh 2012; monogra-

4. TOURNEMIRE'OWSKI NURT FRANCISZKAŃSKI

Charyzmat franciszkańskiej pobożności przyświecał kompozytorowi w rozwoju jego duchowości, o czym świadczy bogata literatura z tego zakresu w jego księgozbiorze²⁴. W 1935 roku wstąpił on wraz z żoną Alice do tercjarzy zakonu św. Franciszka, pieczętując w ten sposób przyjęcie ideałów Świętego. Istotną, jeśli nie kluczową osobą, dzięki której Tournemire zainteresował się tą postacią, był jego szwagier, Josephin Sâr Péladan. W poglądach odnowiciela zakonu różokrzyżowców, odzwierciedlonych w bogatym dorobku pisarskim, św. Franciszek jawi się dość oryginalnie – jako trubadur i katar doskonały²⁵.

Pierwsza kompozycja w tym nurcie²⁶, *Trylogia* op. 54, zajmuje szczególne miejsce. Jest to świadectwo rywalizowania wielkich toposów romantycznych, a zarazem konkurencyjnych wizji światopoglądowych. W utworze ścierają się trzy postawy ideowe, reprezentowane kolejno przez Fausta, Don Kichota i św. Franciszka, z których każda wiedziona jest romantycznym idealizmem. Jedynie Franciszek zasługuje jednak na chwałę i naśladowanie, gdyż pozbawiony jest zgubnego piętna faustowskiej pychy i nieużytecznego marzycielstwa. Po monumentalnej *Trylogii* nastąpił skromny zbiór *Sei fioretti* op.60 (1932). Ostatnim zaś, ukończonym w przededniu wojny, ponad miesiąc przed tajemniczą śmiercią kompozytora²⁷, był utwór *Il Poverello di Assisi* (1939)²⁷. *Le Cantique du Soleil de Saint François d'Assise* jest w gruncie rzeczy osobnym wydaniem chóralnego ustępu zamieszczonego w *Trylogii* op.52. Odrębne miejsce w tym katalogu zajmuje pierwszy z czterech planowanych, a dwóch ukończonych fresków symfonicznych na organy (*Deux Fresques Symphoniques Sacrées pour orgue* op. 75, 76)²⁸. Został zainspirowany tajemnicą Narodzenia

fia M.R. BUNDY, *Visions of Eternity: The Choral Works and Operas of Widor, Vierne and Tournemire*, Leicester 2017.

²⁴ Były to: J. JORGENSEN, *Pelerinages Franciscains, Saint Francois d'Assise, Fioretti de Saint Francois*, Bibliothèque Nationale de France, Departement de Musique, Paryż, sygn. MS 227. Znał również dramt J. Peladana, *Saint François d'Assise*, na podstawie którego skomponował swoje ostatnie franciszkańskie *opus magnum*.

²⁵ S. BRUHN, *Messiaen's Contemplations*, s. 35-36.

²⁶ Stanowiąca uzupełnienie poniższego tekstu analiza kompozycji Ch. Tournemire'a inspirowanych franciszkanizmem ukaże się w odrębnym artykule.

²⁷ Został on znaleziony martwy w okolicach wybrzeża Arcachon, por. P. IANCO, *Charles Tournemire*, s. 95.

²⁸ Kompozytor pozostawił również projekty dzieł. Wśród nich znajdował się planowany cykl fortepianowy zatytułowany, za lekturą E. Hello, *Physionomies de Saints (d'après Ernest Hello)* op. 63. Wbrew jednak informacji z katalogu Fauqueta (s.104), trzeci utwór nie mógł stanowić muzycznego portretu św. Franciszka z Asyżu, gdyż w dziele Hello nie ma rozdziału poświęconego temu świętemu. Prawdopodobnie został on pomyłony przez autora katalogu z świętą Franciszką Rzymianką (*Saint François romaine*, rozdz.7).

Pańskiego a zarazem konkretną świątynią. Pierwotnym zamysłem autora było poświęcenie inicjalnego *Fresku* „bardzo skromnemu” asyjskiemu kościołowi San Damiano²⁹, lecz ostatecznie wybrał on stary paryski kościółek Saint-Julien-le-Pauvre. W zachowanych źródłach brak niestety uzasadnienia dla tych zmian. Obydwie dedykacje łączy jednak skromność architektoniki i wystroju obydwu świątyń oraz pokora związanych z nimi świętych, korespondujące z ubóstwem betlejemskiego żłóbka. Ostatecznie więc św. Franciszek, renowator kościoła San Damiano i twórca bożonarodzeniowej szopki, ustąpił miejsca w dziele św. Julianowi Szpitalnikowi.

5. WIZJA *POVERELLA*

W CAŁOKSZTAŁCIE DZIEŁ FRANCISZKAŃSKICH TOURNEMIRE’A

Ogólnoeuropejski renesans kultu św. Franciszka, w tym szczególne zainteresowanie modernistów jego charyzmą, miało niewątpliwie znaczący wpływ na Tournemire’a. Prawdopodobnie poprzez perspektywę swojego szwagra – Sâra Merodacka, zapoznawał się z życiem i działalnością Świętego Trubadura. Do końca życia pozostał wierny tej wizji, o czym świadczy ostatnie jego dzieło – *Il Poverello di Assisi* op. 73 według dramatu Peladana. Zgodność franciszkańskiego ducha czasu modernizmu z inklinacjami Tournemire’a, wyrażanymi w życiu i twórczości, odzwierciedlają cechy, takie jak: buntowniczość a zarazem pokora w wypełnianiu swojej misji organisty liturgicznego i kompozytora muzyki religijnej, radykalizm, afirmacja natury, skłonności ku mistyce, kultywowanie teologii krzyża oraz pobożności maryjnej, funkcjonalne (ewangelizacyjne) rozumienie własnej sztuki. Z drugiej strony cnoty ubóstwa, pokory, radości i bezwarunkowej miłości Brata Mniejszego nie stanowiły bynajmniej uzewnętrznianych atrybutów charakteru kompozytora: dostatek umożliwiał mu bezkompromisowe podejmowanie wyzwań artystycznych, a jego trudny i impulsywny charakter potrafił zrażać nawet admiratorów jego talentu³⁰. Tym niemniej zdecydował się on kroczyć na swój sposób za ideałem Biedaczyny z Asyżu. Żadnej z postaci nie poświęcił tak wiele dzieł różnorodnych gatunkowo

²⁹ „Pierwszy fresk mógłby zostać zainspirowany skromnym kościołem św. Damiana w Asyżu” („La première fresque pourrait être inspirée par la très humble église de St. Damien d’Assise...”), CH. TOURNEMIRE, *Eclats de Mémoire*, s. 128. Każdy z *Fresków* został zainspirowany kolejno: Narodzeniem Pańskim, Zmartwychwstaniem, Ześleaniem Ducha Świętego, Wniebowzięciem NMP oraz świątyniami, które w swoisty sposób dla wyobraźni twórczej kompozytora z nimi korespondowały.

³⁰ Liczne dowody w postaci kąśliwych uwag pozostały na kartach jego *Wspomnień*, co było zresztą powodem wątpliwości co do ich publikacji. Por. M.-L. LANGLAIS. *Avant-Propos*, w: *Eclats de Mémoire*, s. 2-10.

i obsadowo, wyrażających na różne sposoby zachwyt jego fenomenem, inspirując w ten sposób również swojego wielkiego następcę – O. Messiaena, dla którego tematyka franciszkańska stała się również credo życiowym i artystycznym.

BIBLIOGRAFIA

- BARNES P., Franz Liszt and the Sacramental Bridge: Music as Theology of Presence, <http://www.paulbarnes.net/pdfs/lisztsacramentalbridge.pdf> [20.06.2018].
- BRUHN S., Messiaen's Contemplations of Covenant and Incarnation: Musical Symbols of Faith in the Two Great Piano Cycles of the 1940s, Nowy Jork 2007.
- DANUSER H., Weltanschauungsmusik, Schliengen 2009.
- DUFETEL N., La musique religieuse de Liszt à l'épreuve de la palingénésie de Ballanche: réforme ou régénération?, „Revue de musicologie” 2009, nr 95.
- FAUQUET J.-M., Catalogue de L'œuvre de Charles Tournemire, Genewa 1979.
- Franciszkanizm, w: Encyklopedia Katolicka, t. 5, Lublin 1989, kol. 533-535.
- HELLO E., Physionomies de Saints, Paryż 1897.
- HIGGINBOTTOM E., Playing about with French classical organ music, „Journal of the Royal College of Organists” 2011, nr 5.
- HOBBS A., Ce que l'on sait de Charles Tournemire aux États Unis, „L'orgue” 1989, nr 4.
- HOLL A., Reflexionen über Franz von Assisi, w: Saint François d'Assise. Messiaen–Libretto, Analyse, Kommentare, Documentation, Salzburger Festspiele 1992.
- IANCO P., Charles Tournemire ou le mythe de Tristan, Genewa 2001.
- JOERGENSEN J., Saint Francis of Assisi, Nowy Jork 1913.
- KOLBUSZEWSKI J., Nurt franciszkański w prozie młodopolskiej, <http://www.ifp.uni.wroc.pl/data/files/pub-6162.pdf> [20.06.2018].
- MERRICK P., Revolution and religion in the music of Liszt, Cambridge 1987.
- PACZOSKA E., Franciszkanizm w literaturze Młodej Polski, w: Problematyka religijna w literaturze Pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań, red. S. Fita, Lublin 1993.
- LANGLAIS M.-L., Jean Langlais remembered, http://ml-langlais.com/Jean_Langlais_remembered_files/Jean%20Langlais%20remembered%20compresse%CC%81.pdf 2016 [20.06.2018].
- SCHLOESSER S., Jazz Age Catholicism: Mystic Modernism in Postwar Paris, 1919-1933, Nowy Jork 2005.
- TITTEL E., St. Franziskus und die Musik, „Österreichische Musikzeitschrift” 1954, nr 9.
- THODE H., Franz von Assisi und die Anfaenge der Kunst der Renaissance in Italien, Berlin 1885.
- TOURNEMIRE CH., César Franck, Paryż 1931.
- TOURNEMIRE CH., Eclats de Mémoire, http://mllanglais.com/Tournemire_files/Eclats%20de%20Me%CC%81moire%20Tournemire.pdf [20.06.2018].

FRANCISZKANIZM W TWÓRCZOŚCI KOMPOZYTORSKIEJ
CHARLES'A TOURNEMIRE'A

Streszczenie

Na kanwie badań źródłowych nad jedną z ważniejszych, nieodkrytych jeszcze całkowicie kart historiografii muzyki modernizmu francuskiego – twórczości Charles'a Tournemire'a – autor opisuje franciszkański topos w jego twórczości. W kontekście powszechnej fascynacji modernistów postacią Biedaczyny z Asyżu, franciszkanizm jawi się jako jedna z naczelných inspiracji życia i twórczości autora *L'orgue mystique* oraz jego wielkiego następcy – Oliviera Messiaena. Artykuł jest częścią projektu badawczego analizującego relacje pomiędzy inspiracjami ideowymi a warstwą semantyczną i estetyką dzieł Tournemire'a, jako przyczynek do monografii jego twórczości.

Słowa kluczowe: franciszkanizm; Ch. Tournemire; modernizm; organy; muzyka sakralna.